

ALEKSANDRA JANICKA**

TEMPELHOF – PARK WOLNOŚCI, PRZYKŁAD ADAPTACJI LOTNISKA NA PARK KULTUROWY

Streszczenie

Lotnisko Tempelhof – niegdyś jeden z największych portów lotniczych w Europie, przez wiele lat kluczowe lotnisko Berlina, ostatnio wzbudzał wiele sporów wśród mieszkańców. Po kilku latach debat ostatecznie 6. marca 2013 roku zatwierdzono Master Plan – Plan zagospodarowania, w myśl którego wydaje się że będzie to jedna z najciekawszych europejskich inwestycji przestrzennych centrum miast najbliższej dekady.

Słowa kluczowe: Tempelhof, park kulturowy, rewitalizacja, plan zagospodarowania, konsultacje społeczne, Berlin.

WPROWADZENIE

Dzień 6 marca 2013 roku był znaczącą datą dla jednej z największych stolic Europy. W końcu, po wielu debatach i kampaniach społecznych, przyjęty został Master Plan – strategiczny plan zagospodarowania dla zamkniętego w 2008 roku lotniska Tempelhof. I chociaż decyzja o zamknięciu została podjęta już w 1994 roku, lotnisko funkcjonowało jeszcze przez kilka lat aż do referendum w roku 2008. Mieszkańcy w ilości 60,1% większości głosów ostatecznie poparli wcześniejsze postanowienie władz miasta. Oficjalne pożegnanie i zamknięcie odbyło się 30.10.2008 roku. Mimo, że nie było pewności co do dalszych losów tego miejsca, nie był to koniec, ale jedynie początek nowej historii.

Artykuł ma na celu prezentację jednej z najnowszych koncepcji planistycznych Berlina, która dotyczy zagospodarowania terenu byłego lotniska. Jest to projekt bardzo interesujący i inny od poprzednich, ponieważ dotyczy dość dużej, wolnej przestrzeni w centrum miasta, a przy jego opracowaniu największy nacisk położony został na konsultacje społeczne. Najważniejszą decyzyjność posiadali mieszkańcy, a wszystkie zmieniające się koncepcje podlegały ich

---

* doktorantka Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, Zakład Planowania Przestrzennego

ocenie. Prace nad ostatecznie przyjętym Master Planem trwały od zamknięcia lotniska w 1994 roku. Większość materiałów do artykułu pozyskana została dzięki przychylności Senatu Berlina wydziału do spraw planowania i rozwoju miasta. Do wglądu udostępnione zostały opracowania statystyczne, przykładowe plany zagospodarowania, przeprowadzone analizy oraz ankiety. Nie bez znaczenia były również informacje pozyskiwane z systematycznie uaktualnianej strony internetowej, administrowanej przez spółkę „Tempelhofer Freiheit”, która zarządza realizacją projektu. Wspomnieć należy, iż temat Tempelhofu był również szczegółowo i systematycznie komentowany w ogólnodostępnej prasie codziennej. Tak duży, wolny i przeznaczony do nowego zagospodarowania teren, w ścisłym centrum jednej z metropolii europejskich, jest sytuacją nietypową i trudną dla władz miasta i planistów przestrzennych. Na podstawie przeprowadzonych obserwacji i analizy zebranych materiałów powstało poniższe podsumowanie, które prócz omówienia projektu zwraca szczególną uwagę na znaczenie konsultacji społecznych w procesie planowania miejskiego. Pomysł na zagospodarowanie tego terenu, kształtował się przez blisko dwadzieścia lat po czym ostatecznie sformułowany projekt.

TEMPELHOF – POCZĄTKI

W 1924 roku rozpoczęto budowę lotniska na terenie, które wcześniej służyło jako poligon i plac defilad, a którego obszar był dużo większy niż dzisiaj. W tym miejscu we wrześniu 1909 roku odbył się pokazowy, spektakularny lot aeroplanem pilotowanym przez Orville Wrighta. Już w 1930 roku działający Tempelhof pod względem obsługi pasażerów oraz ilości połączeń lotniczych z ponad siedemdziesięcioma miastami, w tym dwudziestoma pięcioma niemieckimi, był największym lotniskiem na świecie. Prawdziwie spektakularnym przekształceniom i przebudowie obiekt poddany został w latach 30tych XX wieku, kiedy to w 1935 roku na polecenie Hermanna Göringa, główny architekt Ernst Sagabiel otrzymał zlecenie na projekt przypominający swoim kształtem rozpostarte skrzydła orła. Budowa rozpoczęta została wiosną 1936 roku. Terminal o długości 1,2 kilometra był najdłuższą na owe czasy budowlą świata. Po wojnie w latach 1948-1949, podczas blokady zachodnich sektorów Berlina, trwającej blisko jedenaście miesięcy, Tempelhof pełnił funkcję swoistego mostu powietrznego dostarczającego zaopatrzenie mieszkańcom.

Czasem największej prosperity były lata siedemdziesiąte XX wieku, kiedy to jako lotnisko cywilne obsługiwało rocznie ponad 4,779 mln pasażerów. Dane te jednak z roku na rok malały, a z powodu dodatkowych przyczyn, jakimi były między innymi plany budowy lotniska Berlin-Brandenburg International, podjęto decyzję o jego zamknięciu. W roku 1995 port lotniczy Tempelhof ustawowo został objęty prawem ochrony zabytków.

TEMPELHOF – PARK WOLNOŚCI

Po krótkiej przerwie Tempelhof został ponownie oddany do użytku publicznego 8 maja 2010 roku, tym razem jednak jako park miejski. Położony jest w siódmej co do wielkości dzielnicy Tempelhof-Schöneberg i zajmuje obszar 386 hektarów, co stanowi 0,433% powierzchni miasta. Jest więc większy od największego dotychczas berlińskiego parku Tiergarten oraz nowojorskiego Central Parku. Podczas otwarcia przewidywano wysoką frekwencję, ale nikt nie spodziewał się, że już w pierwszy weekend Tempelhof odwiedzi 235 tysięcy zwiedzających.

Park miejski, park rozrywki, park wolności to określenia jakie słyszy się w ustach mieszkańców i władz miasta. Niezaprzeczalnym jest, że pomimo wielu sporów dotyczących zagospodarowania, z pewnością na Tempelhofie najważniejsze są: rozrywka, sztuka-kreatywność oraz ekologia. Widać to na każdym metrze kwadratowym.

Długo nie można było podjąć wspólnej decyzji akceptowanej przez różne środowiska zainteresowane przyszłością miasta. Przeprowadzane były dyskusje z fachowcami, sporządzano ekspertyzy, projekty, prowadzono dialog internetowy na stronach i specjalnie do tego celu stworzonych forach. Zastanawiano się jakie szanse i zagrożenia dla miasta przyniesie zrealizowanie każdego proponowanego projektu. Czy tak duży teren w pobliżu centrum jest potencjałem czy zagrożeniem, jakie funkcje powinien spełniać, czy ma szansę stać się pionierskim eksperymentem?

W maju 2007 roku odbyła się pierwsza część konsultacji społecznych, która na specjalnie stworzonej stronie internetowej zrzęszyła blisko 32 tysięcy odwiedzających, dając rezultat powstania około 900 nowych koncepcji na zagospodarowanie terenu byłego lotniska. Najwyżej na liście poparcia znajdowały się propozycje, których efektem miało być stworzenie przestrzeni szeroko rozumianej jako parkowa, ogólnodostępna, mająca funkcje rekreacyjne, sportowe i edukacyjne. Druga faza konsultacji społecznych mająca miejsce jesienią 2007 roku zaowocowała kolejnymi 400 pomysłami. Ugruntowała także wcześniejsze idee związane z kierunkiem myślenia władz i planistów. Ostatecznie wiadomym było, że teren po lotnisku musi zostać przeznaczony na funkcje rekreacyjno-sportowo-edukacyjno-kulturowe, należy go w większym procencie zazielenić. Dopuszczono również wprowadzenie funkcji mieszkaniowych. Wszystkie pomysły miały kierować się innowacyjnością w rozwiązaniach i formie. Główną ideą i przesłaniem powinna być szeroko rozumiana wolność, ale należy jednocześnie mieć na uwadze miasto jako tkankę oraz aktualne cele jego rozwoju. W 2008 roku podjęto wstępne decyzje o umiejscowieniu tam Międzynarodowej Wystawy Ogrodniczej – IGA, która miałaby się odbyć w 2017 roku. Był to więc wstępnie obrany kurs ukierunkowany na konkretne parkowe inwestycje. Wystawa zajmowałaby na 170 dni 40 ha, a wstęp na jej teren miał być płatny.

Pozostały obszar miał być podzielony na strefy rekreacyjne, gastronomiczne, zbiornik wodny oraz strefę dla ptaków zagrożonych wyginięciem. Senat miasta powołał w tamtym czasie spółkę zarządzającą całym przedsięwzięciem „Tempelhofer Freiheit”, której zadaniem było nadanie kursu i przyszłego kształtu inwestycji z uwzględnieniem wytycznych zawartych w Planie zagospodarowania terenu miasta Berlina, w tym również wymogów środowiskowych. Ze względu na starania o zachowanie Tempelhoferu, jako pomnika dziedzictwa kulturowego, niezbędny był udział konserwatora zabytków. Teren byłego lotniska sąsiaduje bezpośrednio z dzielnicą Neukölln, która objęta jest miejskim programem poprawy sytuacji społeczno-przestrzennej mieszkańców, fakt ten był więc dodatkowym powodem iż w cały projekt zaangażowani zostali również specjaliści do spraw rewitalizacji i rozwoju miasta.

Prowadzonym pracom planistyczno-projektowym nadano inny od tradycyjnego szablon postępowania. Największy nacisk położono na wykorzystanie przedstawionych wcześniej przez mieszkańców koncepcji oraz zwrócono szczególną uwagę na perspektywę praktycznego użytkowania tego miejsca. Uwzględniając każdy z potencjalnych planów działania, przeprowadzana była analiza kosztów finansowych. Złożony proces opracowywania ostatecznego projektu kształtował się w wyniku konsultacji min. z konserwatorem zabytków, planistami i specjalistami do spraw rewitalizacji, ale również przy udziale podmiotów politycznych, gospodarczych, społecznych oraz mieszkańców przyległych dzielnic i całego Berlina. Konsekwencją była więc ogólna akceptacja i przychylność dla nowo kształtującego się projektu zagospodarowania.

W 2009 roku, za 35 milionów euro, Land Berlina odkupił od Landu Brandenburgii prawo własności do lotniska i znajdującej się na jej terenie zabudowy. Wydział Senatu Berlina do spraw planowania i rozwoju miasta rozpiął konkurs na projekt zagospodarowania dawnego lotniska, na który odpowiedziało 78 biur. Jury wybrało 6 najbardziej interesujących koncepcji, które zostały upublicznione. Projekt stworzenia na dawnym Tempelhofie dużego miejskiego gospodarstwa rolnego służącego produkcji biomasy, pozyskiwania energii wiatrowej i słonecznej, zupełnie nie spodobał się mieszkańcom.

W tym czasie Tempelhof znacznie ewoluował, przekształcając się samoistnie, w wyniku inicjatyw i impulsów społecznych, w park rozrywki i kultury. Dawne pasy startowe, mimo że pod ochroną konserwatora zabytków, służą rolkarzom, rowerzystom, windsurferom. Chętnie spędzają na nich czas również biegacze i spacerowicze. Dla psów przeznaczone zostały specjalnie oddzielone części trawnika, a dla działkowiczów mini ogródki. Wieczorami odbywają się festiwale muzyczne i pokazy sztucznych ogni. Park wolności, nazywany w ten sposób przez Berlińczyków, zmienił się w park kulturowy ze względu na pojawiającą się coraz większą ilość projektów społecznych. Rozrywka miesza się tutaj ze sztuką i kulturą. Powszechny staje się widok instalacji artystycznych jak na przykład interaktywnego pola do mini golfa. Organizowa-

ne są warsztaty edukacyjne dla dzieci i młodzieży, pikniki, eventy dla firm czy targi na które przyjeżdżają wystawcy i zwiedzający z całego świata. Kalendarz imprez na cały obecny rok jest już dokładnie wypełniony i każdy z odwiedzających znajdzie dla siebie coś interesującego. Całkowite, powszechne udostępnienie terenu, przyczyniło się do dynamicznego rozwoju inicjatyw społecznych, które naturalnie i samoistnie zdefiniowały kształt ostatecznego planu zagospodarowania. Okazało się więc, że mimo braku wcześniejszej klarownej koncepcji, miejsce to samo się zdefiniowało, a nowe funkcje spotkały się z bardzo pozytywnym odbiorem użytkowników i okolicznych mieszkańców. Władze miasta postanowiły więc przenieść w inne miejsce planowaną wcześniej na tym terenie wystawę ogrodniczą.

Tempelhof stał się miejscem wypoczynku, nie tylko dla zwiedzających z centrum miasta, ale głównie dla mieszkańców sąsiednich dzielnic. Powstały rozmaite zrzeszenia i grupy wspierające dalszy rozwój parku kulturowego. Stworzyła się swoista społeczność miłośników Tempelhofu, która aktywnie działa na rzecz nowych projektów, drobiazgowo analizując powstające inicjatywy i pomysły.

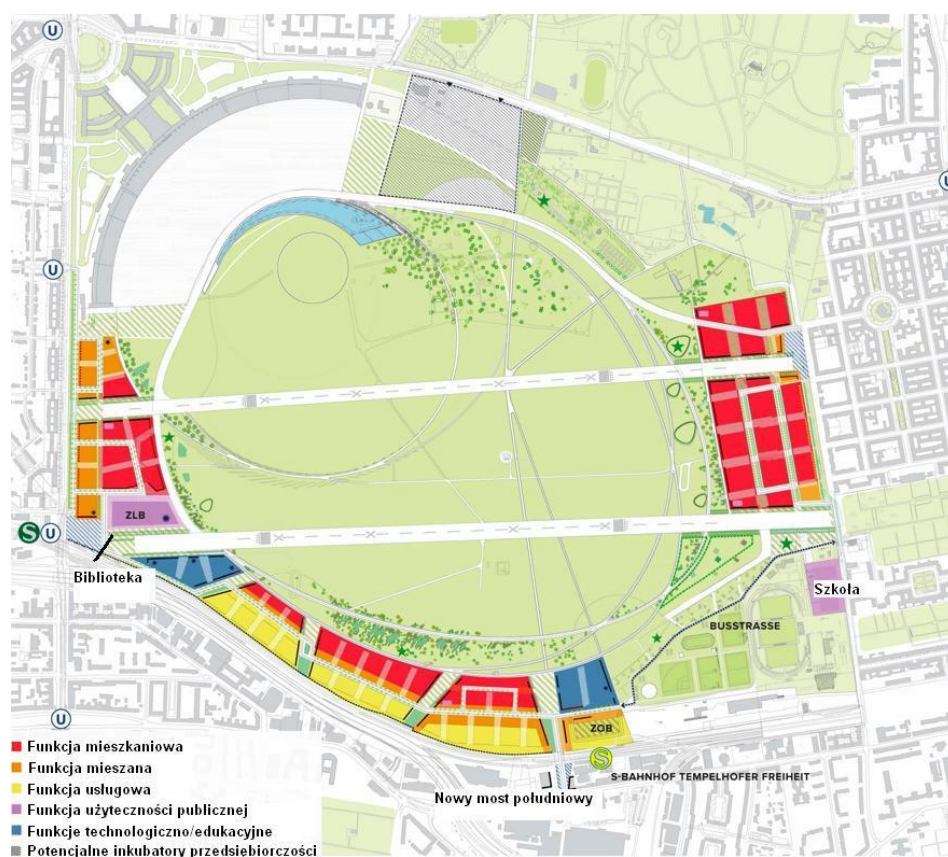
Decyzja o wejściu w życie ostatecznego planu podjęta została 6.03.2013 roku uchwałą Senatu miasta Berlina. Master Plan jest strategiczną podstawą dla stworzenia nowoczesnej przestrzeni miejskiej pełniącej funkcje wypoczynkowe, mieszkaniowe, kulturalne i ekologiczne. Cały projekt ma zostać zrealizowany do 2025 roku. Centralna część, która wcześniej została w całości udostępniona, zgodnie z decyzją społeczeństwa pozostanie parkiem krajobrazowo-kulturowym, natomiast znajdującym się na obrzeżach czterem kwartałom; Tempelhofer Damm, Oderstraße, Südring i Columbiadamm przypisane zostały inne przeznaczenia.

W latach dziewięćdziesiątych nastąpił znaczny odpływ ludności z terenów centrum miasta. Tendencja ta uległa zmianie w 2000 roku i od tamtego czasu liczba gospodarstw domowych wzrosła z 1,82 miliona do 1,86 miliona w 2001, aż do 1,98 miliona w 2009 roku. W sąsiednich dzielnicach Tempelhofu w latach 2000-2009 nastąpił przyrost ludności aż o 5%. Wysokie zapotrzebowanie na nowe mieszkania w centrum, hamowane są brakiem terenów pod ich zabudowę. Nowy projekt dla Tempelhofu daje możliwość budowy do 4700 małych mieszkań. Grupą docelową są ludzie, którzy zawodowo związani są z nauką, kulturą i innowacyjnością.

Kwartałowi Tempelhofer Damm w 30% przydzielona jest funkcja mieszkaniowa. Dużą inwestycją będzie nowa centralna państwowa biblioteka, której budowa pochłonie 270 milionów euro. Pozostała część nowej zabudowy zajęta będzie przez funkcje kulturowo edukacyjne, ściśle połączone z projektem biblioteki. Südring przeznaczony jest na innowacyjne, kreatywne działalności gospodarcze oraz mieszkalnictwo. Powstanie połączenie komunikacyjne Tempelhofu z sąsiednią dzielnicą południową. Kolejny, nowy przystanek kolei miej-

skiej ma usprawnić, i tak szybko już dzisiaj, połączenie komunikacyjne z centrum miasta. Oderstraße to typowo mieszkaniowa zabudowa z budynkiem nowej szkoły podstawowej. Columbiadamm będzie terenem o funkcjach sportu i kultury. A dodatkowe ponad 300 metrów kwadratowych obecnej zabudowy planuje się przeznaczyć na mieszkalnictwo. Pierwsze prace budowlane ruszyły już wiosną 2013 roku.

Głównym przesłaniem kompozycji parkowej jest kształt koła, który wyłania się z większości nowo planowanych alejek i drózek. Park pozostanie nadal miejscem wypoczynku, sportu i rekreacji. Fragment powierzchni zostanie za-drzewiony wysoką zielenią, aby spełniał również typowo parkowe funkcje. Kolistość widoczna jest także w projekcie 4 ha retencyjnego zbiornika wodnego w pobliżu budynków lotniska.

Fot. 1. Ramowy plan zagospodarowania – w zamyśle Senatu miasta Berlina jako miejski park krajobrazowy. [www.tempelhoferfreiheit.de 20.03.2013r.]

Phot. 1. Frame Area Development Plan – as the intention of Senate of Berlin: the city landscape park. [www.tempelhoferfreiheit.de 20.03.2013r.]

Fot. 1. Master Plan – Park wolności [www.stadtentwicklung.de 18.03.2013r.]
Phot. 1. Master Plan – Freedom Park [www.stadtentwicklung.de 18.03.2013r.]

Fot. 1. Cztero-hektarowy zbiornik retencyjny z promenadą widokową.
[www.tempelhoferfreiheit.de 20.03.2013r.]
Phot. 1. 4-hectare reservoir with the scenic promenade. [www.tempelhoferfreiheit.de
20.03.2013r.]

Zabudowania starego lotniska liczą w sumie 300.000 m² i są nadal jednymi z największych na świecie. Od 2009 roku służą jako miejsce targów, festiwalu, eventów. Do tej pory w sumie około sto firm wynajmuje powierzchnię równą 70.000 m². Głównymi najemcami są projektanci, muzycy, przedstawiciele bran-

ży kreatywnej, naukowcy. Zabetonowany teren przed zabudowaniami o powierzchni 236.000 m² przeznaczony jest na organizację różnorodnych imprez na świeżym powietrzu oraz na usługi towarzyszące.

PODSUMOWANIE

Bardzo korzystne położenie, doskonała dostępność do ścisłego centrum miasta oraz bliskość autostrady, w połączeniu z planowanymi inwestycjami gwałtownie przekształca Tempelhof w miejsce bardzo atrakcyjne do zamieszkania. W postaci wzrostu cen najmu i kupna widoczne są już pierwsze sygnały reakcji okolicznego rynku nieruchomości.

Należy wyrazić uznanie dla sposobu metodologii przeprowadzenia procesu rewitalizacji i zagospodarowania, biorącego pod uwagę głosy wszystkich zainteresowanych środowisk, co w konsekwencji doprowadziło do stworzenia Master Planu. Wieloletnia faza przygotowawczo-przedprojektowa, będąca głównie konsultacjami społecznymi, zajęła w tym przypadku większość czasu. Okazać się może, że przypadkowo tak długo prowadzony proces konsultacji i planowania, będzie najbardziej autentyczną i najtrafniejszą odpowiedzią na aktualne oraz przyszłe zapotrzebowanie mieszkańców, a w dłuższej perspektywie zwróci koszty wydatkowane z funduszy miejskich.

LITERATURA

1. DITTRICH, E.; Ernst Sagebiel. *Leben und Werk: 1892 – 1970*. Lukas-Verl., Berlin 2005, 53-71, 78-81
2. HENNING H.; *Der Flughafen Berlin Tempelhof*. Sutton Verlag, Berlin 2008, 89-101.
3. RIBBE, W.; SCHMÄDEKE, J.; 1988. *Kleine Berlin-Geschichte*. Landeszentrale für politische Bildungsarbeit; Berlin 1988, 72, 190-191, 201-202
4. SCHNEIDER, R.; *Historische Stätten in Berlin*. Ullstein/Nicolai, Berlin 1987, 36-38.
5. STEGEN R., *Die Soziale Stadt*. Lit Verlag, Berlin 2011.
6. TRUNZ, H.; *Tempelhof. Flughafen im Herzen Berlins*. Geramond, Berlin 2008, 60-74, 90-118, 132-139
7. *Kleine Berlin Statistic. 2000*; Statistisches Landesamt Berlin.
8. *Kleine Berlin Statistic. 2001*; Statistisches Landesamt Berlin.
9. *Kleine Berlin Statistic. 2009*; Statistisches Landesamt Berlin.
10. *Stadtprofil Berlin*. Senatsverwaltung für Stadtentwicklung, Berlin 2010, 39-58
11. www.stadtentwicklung.berlin.de[18.03.2013r.]

12. www.tempelhoferfreiheit.de[18.03.2013r.]

TEMPELHOF – FREEDOM PARK, THE EXAMPLE OF AIRPORT ADAPTATION FOR THE PURPOSES OF CULTURAL PARK

S u m m a r y

Tempelhof Airport – formerly one of the biggest European airports, for many years the crucial airport of Berlin, recently aroused many disputes among inhabitants. After few years of debates, finally on the 6th of March 2013, Master Plan – Area Development Plan was approved, which might allow to assume that it will be one of the most interesting European spatial investments of the centers of the cities in the next decade.

Key words: Tempelhof, cultural park, revitalisation, area development plan, public consultation, Berlin